

A GRAMÁTICA DE LUGRÍS NA TRADICIÓN LINGÜÍSTICA GALEGA

Ernesto González Seoane

Instituto da Lingua Galega / Departamento de Filoloxía Galega (USC)

A historiografía lingüística galega tense pronunciado cunha extraordinaria severidade á hora de emitir un xuízo crítico acerca da gramática de Lugrís¹. En xeral, esta consideración negativa parece fundada, por unha banda, na atribución dunha excesiva dependencia da gramática de Saco e, por outra, no escaso talento demostrado por Lugrís nas achegas máis orixinais da súa obra.

Sen entrarmos a discutir propiamente estes argumentos, nun traballo anterior poñiamos de relevo que estas aproximacións ao texto de Lugrís non resultan de todo xustas na medida en que se fundan nunha avaliación descontextualizada da súa contribución, que ignora, ou cando menos non toma debidamente en consideración, “o contexto histórico en que se insire, o compoñente ideolóxico que a inspira e a función para a que foi concibida”².

En realidade, ao noso xuízo, a gramática de Lugrís presenta, a carón de evidentes elementos de continuidade con respecto á feble tradición gramatical galega, numerosos aspectos certamente innovadores que afectan tanto á concepción e ao discurso gramatical propiamente ditos como ao ideal de lingua que a obra trata de reflectir e promover. Esta combinación de elementos continuistas e innovadores explícase, por unha banda, polas reformulacións e cambios de paradigma que experimenta o discurso político galeguista no primeiro terzo do século XX, de modo particular no tocante ao papel reservado ao idioma, e, por outra, aos avances no cultivo e na elaboración do galego como lingua escrita.

A dependencia do discurso gramatical galego con respecto ás distintas formulacións ideolóxicas do galeguismo foi unha constante desde o momento mesmo da fundación da tradición. A este respecto, non convén ignorar que a propia aparición, contra medidos do século XIX, dos primeiros estudos lingüísticos sobre o galego non responde a intereses puramente científicos ou académicos, senón que é unha consecuencia máis do despegue e progresivo avance do proceso de recuperación deste idioma, fundamentalmente como instrumento de expresión literaria. Sen o rexurdimento do cultivo literario e, máis en xeral, sen o espertar no plano social e político dunha ‘consciencia galeguista’ resultaría imposible explicar este inusitado interese por unha lingua da que, salvo honrosas e contadas excepcións, ninguén se preocupara durante os séculos inmediatamente anteriores. Deste xeito, os primeiros ensaios de descrición gramatical do galego preséntanse como unha faceta máis da realidade poliédrica que coñecemos co nome de Rexus-

dimento. Así, da mesma maneira que os historiadores se empeñan en demostrar que Galicia constitúe unha entidade diferenciada cunha historia propia e singular e mesmo cunha composición étnica privativa, da mesma maneira que os escritores se esforzan en forxar unha lingua apta para expresar os máis elevados sentimentos e os conceptos máis sutís, os gramáticos tratan de probar que o galego non é o *patois* bárbaro e anárquico que pretenden os seus detractores, senón unha lingua ‘con gramática’, susceptible de ser reducida a regras, exactamente igual que calquera outro idioma:

*¿No es por ventura esa lengua de tan noble origen como cualquiera de sus hermanas, tan pintoresca y flexible como la primera, dulce y onomatópica como ninguna?*³

Deste xeito, alén do seu valor utilitario, a gramática -e por suposto tamén o dicionario- asumen unha relevancia simbólica na medida en que se conciben como requisitos imprescindibles para que o galego, aínda que con séculos de retraso, poida acceder á condición de moderna lingua de cultura.

As primeiras gramáticas (exceptuando talvez a de Mirás) responden precisamente a esta necesidade de mostrar que o galego é tan merecente de estudo e de atención coma as demais linguas e que, xa que logo, pode ser descrito cos mesmos instrumentos ca elas. Seguramente é a *Gramática gallega* de Saco a que máis fielmente recolle todo o repertorio argumental esgrimido polo galeguismo contemporáneo. O seu afervoado prólogo constitúe un magnífico exercicio de ‘defensa e ilustración’ do idioma en que se combinan a defensa radical da súa dignidade estética, a reivindicación da súa liñaxe nobre, mesmo aristocrática, e consecuentemente o rexeitamento da súa consideración de dialecto ou variante deturpada do español, a exaltación de certas virtudes (eufonía, musicalidade, dozura, etc.) atribuídas topicamente ao idioma, a apelación aos galegos para que cumpran co deber patriótico e filial de preservaren e transmitiren a súa lingua como un herdo recibido dos devanceiros, etc.

Ora ben, a pesar do innegable avance que supuxo a publicación destas obras, son moitas as voces que ao longo da segunda metade do século XIX se erguen para se laiar da falta de gramáticas e dicionarios do galego. Esta aparente contradición non o é tanto se temos en conta que o que realmente demandaban os promotores e activistas do Rexurdimento eran textos de carácter prescriptivo, que fixasen o modelo de lingua a que debían suxeitarse os escritores e os usuarios cultos en xeral e que contribuísen a reducir a notable variedade do galego escrito, que por outra parte se ía facendo máis notoria a medida que se expandía o seu cultivo. Por razóns diversas, nin as gramáticas de Mirás ou Cuveiro nin a do propio Saco podían satisfacer esta necesidade. En primeiro lugar, o feito de que as tres obras apareceran publicadas nos momentos aurorais do Rexurdimento, cando o cultivo do galego apenas iniciara o seu despegue, constituía sen dúbida un obstáculo para a adopción por parte dos seus autores dunha orientación prescriptiva. Por outra banda, a elementalidade e as numerosas deficiencias que presentaban as gramáti-

cas de Mirás e Cuveiro impedían que puidesen ser asumidas como textos de referencia polos escritores da época. Esta consideración nin sequera a atinxiu unha obra da seriedade e da solvencia da gramática de Saco. A pesar da aura de respecto que rodeaba o seu autor, sobre todo despois da súa prematura morte, para certos sectores influíntes da *intelligentsia* galeguista a súa autoridade en materia lingüística quedou socavada polos seus pronunciamentos categóricos acerca de dúas cuestións polémicas, concretamente a súa aposta pola representación única da prepalatal fricativa xorda⁴ e a súa acendida defensa do galego popular⁵.

Por todas estas razóns, as manifestacións desta incipiente conciencia acerca da necesidade de unificar o galego escrito van normalmente encamiñadas a urxir a constitución dunha institución, á maneira das academias que estaban a funcionar noutros espazos lingüísticos, capaz de acometer con garantías esta tarefa e coa autoridade e o prestixio necesarios para facer valer os seus criterios. En palabras de Aureliano J. Pereira, “se necesita un buen *Diccionario*, y una buena *Gramática*; obra que no creemos sea bastante á realizar con el grado de perfección que se necesita, una sola persona, por grande que sea su voluntad. Para tal trabajo se necesita la asociación que lo hará mucho más llevadero y completo”⁶. Aínda que as primeiras propostas de creación dunha Academia Galega se documentan a mediados dos setenta, será na década dos oitenta cando esta cuestión pase a converterse en tema recorrente nos escritos dos publicistas do Rexurdimento⁷. Non obstante, como é sabido, a pesar destas iniciativas, a fundación desta institución aínda demoraría algúns anos. Por outra banda, tampouco tras a súa constitución estas expectativas se verían satisfeitas, cando menos no tocante á gramática.

Sexa como for, o certo é que, independentemente dos seus resultados prácticos, estas declaracións son a tradución dunha inquedaanza descoñecida ata entón en Galicia: a preocupación por forxar un patrón culto para o galego. Ora ben, esta incipiente vocación normativa tardaría aínda moito en concretarse na práctica nunha proposta completa e coherente. Cómpre recoñecer, con todo, as dificultades obxectivas que presentaba a tarefa de crear unha variedade culta cos febles vimbios que proporcionaba unha lingua que só recentemente conseguira traspasar a fronteira da oralidade, unha lingua que, a pesar do seu rexurdimento literario, seguía a ser patrimonio dos sectores populares e que, polo tanto, estaba marcada como tal. Estes factores, unidos á falta dunha institución ou dunha figura destacada capaz de liderar o proceso, pexaron sen dúbida as posibilidades de que ese desexo puidese chegar a materializarse.

De por parte, cómpre destacar que as gramáticas galegas do XIX se caracterizan por ser en maior ou en menor medida obras misceláneas. Deste xeito, todas elas sen excepción dan cabida a materias que pouco ou nada teñen que ver coa gramática. Esta circunstancia faise máis patente en traballos coma os de Mirás e Cuveiro, nos que os contidos non gramaticais superan claramente en extensión a descrición propiamente dita. Para máis, esta non pasa de ser unha simple exposición, non sempre moi afortunada, dal-

gúns paradigmas. Con todo, esta característica non é privativa deles. Nin sequera Saco conseguiu fuxir da tentación de integrar na súa obra unha breve escolma de textos literarios, unha colección de refráns, unha relación de nomes propios galegos coas súas correspondencias en castelán, etc.

Noutra orde de cousas, o contexto en que se produce a aparición destas primeiras gramáticas explica tamén o que desde unha perspectiva actual se interpreta como graves carencias. En primeiro lugar, a proximidade lingüística entre galego e castelán incidíu decisivamente na propia composición interna das gramáticas, nas que se observa unha clara descompensación entre os contidos. Deste xeito, os gramáticos do XIX tenden a obviar ou, no mellor dos casos, a despachar sumariamente aqueles aspectos en que as dúas linguas coinciden e centran a súa atención nas características que mellor lles permiten individualizar o galego ou pór de relevo o que interpretan como as súas virtudes ou excelencias ou as súas vantaxes comparativas con respecto ao español.

Por regra xeral, os primeiros gramáticos galegos expoñen sen ningún recato esta pretensión. Mirás, por exemplo, tras aclarar que a súa obra “no tiene otro objeto que el aclarar cuanto sea posible las locuciones y vocablos mas oscuros del dialecto gallego”, engade que lle parece suficiente consignar só “la declinacion del artículo, nombre, pronombre; la conjugacion de los verbos regulares, y la de algunos irregulares de mas complicacion”⁸. Máis franco, Cuveiro declara abertamente:

Siendo el habla gallega en su estructura y formas, igual á la castellana, con algunas diferencias que iremos estampando, *nos parece inutil explicar aqui los sonidos, partes de la oracion, declinacion del articulo, números, personas y géneros, puesto que en cualquiera de nuestras gramáticas, se hallarán nociones generales, no solo de aquellas, sinó de las cuatro partes en que se divide ésta: ortografía, analogia, sintaxis y prosodia.*⁹

Nótese ademais a reveladora referencia ás gramáticas do castelán como “nuestras gramáticas”.

Tamén Saco, que ofrece a que de lonxe é a mellor e máis completa descrición do galego do seu tempo, acaba admitindo que na súa obra, ou polo menos nalgúns capítulos, o seu interese estará centrado só nos aspectos diferenciais:

Si bien los dialectos gallego y castellano, como hijos de un mismo idioma en lo esencial, no presentan gran número de diferencias en su sintaxis, no es sin embargo tan exacta su conformidad en este punto, que no ofrezca algunas verdaderamente dignas de consideración. *En estas diferencias se fijará casi exclusivamente nuestra atencion, pasando por alto ó contentándonos con mencionar lo que sea comun á entrambos idiomas* (p. 155; cursiva nosa).

Deste xeito, as obras producidas ao longo do século XIX non se conciben en ningún momento como instrumentos autosuficientes, senón que se supeditan e subordinan á gramática española, que deste xeito se converte nun complemento necesario –e nunha especie de norma subsidiaria– da gramática galega. Polo demais, esta concepción non é

exclusiva do século XIX, senón que se arrastra mesmo ata datas ben recentes. Así, o prólogo á cuarta edición da gramática de Carballo Calero, publicada en 1973, advertía que, dado que os destinatarios do libro, fundamentalmente estudantes de Filoloxía e de Maxisterio, “conocen el español oficial, que es su lengua escolar, y por lo tanto poseen nociones gramaticales más o menos profundas de dicha lengua [...], omitimos la reiteración de lo que es común a la estructura de las dos lenguas, y la española es el término de referencia de nuestro estudio”¹⁰.

Por outra banda, esta dependencia da gramática española explica tamén a notable despreocupación que mostran os nosos autores pola reflexión teórica. Este escaso nivel de elaboración que se aprecia nos textos galegos ben podería imputarse á falta de preparación de boa parte dos gramáticos, que na maioría dos casos non pasan de ser simples afeccionados. Aínda así, un autor como Saco, de quen sabemos que tiña unha formación máis sólida, cando menos nos estudos clásicos, tampouco amosa gran preocupación pola fundamentación teórica da súa obra. De todos os xeitos, é de xustiza recoñecer que o ourensán é o único que se detén a clasificar e definir cada unha das ‘partes da oración’, por máis que en moitos casos as súas definicións sexan puramente rutineiras.

Se ben é certo que moitas das características sinaladas a propósito da gramática decimonónica continúan a estar presentes na obra de Lugrís, non o é menos o feito de que nela se introducen outras que supoñen unha clara reorientación do discurso gramatical e que implican unha nova concepción da gramática e, máis en xeral, da lingüística galega.

Canto aos elementos continuadores da tradición cabe citar, en primeiro termo, o carácter misceláneo da obra, que complementa a descrición gramatical propiamente dita cunha serie de “aditamentos” extragramaticais (“nomes de persoas, toponimia, meses e días, denominación dos ventos, táboa de castelanismos, mostras literarias e vocabulario galego-castelán”). Mesmo nos capítulos descritivos se insiren consideracións un tanto singulares e non moi propias dun texto gramatical, como observacións sobre temas de actualidade ou mesmo anécdotas persoais¹¹.

Por outra parte, as definicións dos conceptos gramaticais pecan dun excesivo convencionalismo, explicable seguramente pola formación autodidacta do seu autor, así como polas modestas pretensións da obra neste terreo. De feito, boa parte destas definicións non fan máis que repetir de xeito máis ou menos literal as que figuran nas gramáticas españolas da época. A título de exemplo, poderían citarse algunhas coincidencias do texto de Lugrís coa gramática da Real Academia Española que delatan que don Manuel empregou, ben directamente, ben a través dun texto interposto, esta obra como fonte. O mimetismo esténdese mesmo á presentación de paradigmas en que español e galego presentan diferenzas estruturais moi relevantes, como pode ser o caso do sistema verbal¹².

En todo caso, e aínda que á vista do anteriormente dito puidera parecer paradoxal, cómpre recoñecer que Lugrís é o primeiro gramático galego que realiza un esforzo perceptible por liberar, cando menos formalmente, o discurso gramatical galego da depen-

dencia do español. Esta vontade maniféstase, por unha banda, na adopción do galego como lingua vehicular da obra e, por outra, na coidadosa evitación de calquera remisión ao español. Así, naquelas pasaxes en que Lugrís xustifica as lagoas ou as omisións na súa descrición xa non apela, como facían Saco e Cuveiro, ou como fará máis adiante Carballo, á coincidencia de galego e español, senón á semellanza que gardan as “linguas hispánicas modernas” (p. 11) ou, en xeral, “total-as falas neo latinas” (p. 85).

Esta mudanza, lonxe de ser casual, obedece ao endurecemento do discurso con respecto ao español que introducen as Irmandades da Fala. No galeguismo decimonónico, por máis que se recoñece que galego é español son idiomas diferentes, está moi difundida a idea de que o galego non é completamente estraño ao español. Esta concepción fundaméntase na crenza, contra a que pouco puideron facer as atinadas observacións de Martínez Salazar acerca do proceso de formación das linguas románicas¹³, de que o español é, coma o portugués, un produto da evolución do galego antigo. Fose por ignorancia, fose por un intento de subliñar a súa importancia e mais a súa antigüidade –dous conceptos que a miúdo van unidos–, o certo é que a interpretación máis común é a que, en palabras de Antonio de la Iglesia, presenta o galego como “fillo d’ o latino e pai d’ o precioso castillano”¹⁴. Esta concepción perdura aínda nos escritos de destacados dirixentes do galeguismo irmandiño, como o mesmo Antón Vilar Ponte (“lingua armoñosa que naceu do latín, desgaxada do albre da soberanía de Roma pra parir o castelao y-o portugués”¹⁵). Cómpre ter presente, ademais, que as elites galeguistas do Rexurdimento, con escasas excepcións, rexeitaban o que denominaban “exclusivismo” lingüístico e, pola contra, manifestábanse partidarias dunha utilización “harmónica” dos dous idiomas en conflito, o que na práctica viña a significar un reparto de papeis no que o galego quedaba relegado á condición de lingua literaria ou, máis precisamente, poética.

Fronte a esta concepción dominante no galeguismo decimonónico, as Irmandades elaboran un novo discurso que recolle as teses de Murguía, que lle atribúen á lingua “unha valoración sobranceira entre os factores nacionalitários”¹⁶, e que a sitúan como elemento central e definidor da nación. Esta conceptualización do galego como lingua nacional obriga obviamente a revisar o papel que o español debe desempeñar na nova Galicia que se aspira a construír. Nun artigo de resposta ao xornal *O Noroeste* aparecido en 1916 en *A Nosa Terra*, o voceiro das Irmandades deixa ben clara a súa posición ao respecto:

Namentras non se nivelen as condicións físicas de todol-os pobos da terra, cousa non doada, imposible, de non nacere outro novo Creador que faga un novo Cosmos, cada pobo terá en herdo a súa lingua. O gallego está no caso das mais linguas. Pro ¿que cada un cultive a súa lingua impide que todos cheguemos mañán a tere outra auxiliar, sempre será auxiliar, compatibre c’a natural pr’os usos internacionaes?¹⁷

Semella evidente que á luz desta nova formulación ideolóxica a función tradicional da gramática española como norma subsidiaria para o galego debía ser revisada. Deste xeito, en coherencia co pensamento político das Irmandades, a gramática de Lugrís constitúe

seguramente a primeira tentativa de elaborar un discurso gramatical autónomo. Isto non obsta para que na práctica os textos gramaticais españois, e sinaladamente a gramática académica, seguisen a ser empregados, aínda que sen declaralo, como fontes primarias.

A outra novidade importante que ofrece a obra de Lugrís radica no abandono da perspectiva descritiva característica dos textos decimonónicos e na aposta por unha orientación abertamente prescritiva. No prólogo da obra, Lugrís xustifica este cambio pola deriva que tomou o galego literario despois dun primeiro período de esplendor marcado pola impronta dos autores maiores do Rexurdimento, entre os que cita a Rosalía, Lamas, Curros e Pondal. Lugrís presenta esa evolución como un proceso de decadencia que arrinca da etapa tardorrenacentista e que, agravado, continúa nos seus días:

Pasados aqueles días de gloria escintilante, outros escritores, sin faceren siquera un exáme do que debían têr como modelos literarios e lingüísticos, comenzaron á empregar a nosa fala c' un desconocemento complotado das suas leises fonolóxicas e gramaticas. Unha verdadeira anarquía noxenta produxeron dentro das nosas letras. E, axuntando este feito cō d' escolleren motivos pouco honestos e palabras brutas, que non usaban cando escribían en castelán, fixeron un labor que, en verdade, levaba camiño d' unha desfeita [...]. Este mal agravouse nos días d' agora, e d' aquí naceu o pensamento de que eu, o mais humilde dos vellos escritores, enxergase esta Gramática, coa fin de que os bōs e estudosos pudesen achar nela algunhas regras de proveito para se guaiaren no emprego da nosa fala. (p. VI)

Expresións semellantes atopámolas xa desde épocas relativamente temperás, cando a produción escrita en lingua galega se movía nunhas cifras aínda ben modestas. Así, en 1876 Saco publica un traballo que titula significativamente “Poesía gallega contemporánea. Sus defectos más comunes”¹⁸. Nel, tras celebrar que unha “entusiasta pléyade de jóvenes” se aplique “con laudabilísimo celo” a cultivar o galego literario, sinala:

No será esto, con todo, impedimento [...] para que [...] me atreva a señalar *los defectos que más visiblemente empañan el resplandor de sus bellezas*. La dificultad de manejar con facilidad y elegancia un idioma que no puede contar entre sus timbres el de llamarse literario [...] y la de discernir hasta que punto, sin quebrantar las leyes generales del bien decir, se debe conservar en nuestros escritos [...] lo que propiamente es característico de la lengua, son las principales causas de *esos lunares que con sobrada frecuencia los deslustran*. (p. 4; cursiva nosa)

Aínda que no fragmento transcrito, o gramático ourensán se mostra extremadamente comedido no comezo, a última frase suxire, aínda que veladamente, unha crítica máis severa. Mais é pouco máis adiante cando podemos atopar xuízos tan contundentes como o seguinte:

Otro defecto, propio, generalmente hablando, de aquellos que, sin estro poético, se proponen á cultivar el campo de las Musas, es el inconsiderado afan de rebuscar y acumular las voces más extrañas y menos conocidas, ya para ocultar bajo rimbombante palabrería la falta de inspiracion, ó ya para hacer ostentacion de su perfecto dominio del dialecto. (p. 10)

Só uns poucos anos máis tarde, en 1885, Evaristo Martelo Paumán publicaba *Os afillados do demo*, un longo poema satírico en que fustrigaba sen misericordia os escritores cativos que, sen talento literario nin dominio do idioma, pretendían facer carreira nas letras galegas.

Para os membros das Irmandades a crítica do galego empregado nos textos literarios contemporáneos aparece indisolublemente ligada á impugnación do ruralismo, do folclorismo e do costumismo característicos da literatura epigonal do Rexurdimento, que por razóns obvias resultan incompatibles coa súa concepción do galego como lingua nacional. Destarte, tal como se pode comprobar nas páxinas de *A Nosa Terra*, entre os obxectivos programáticos da organización ocupará un lugar destacado a desruralización temática e tamén lingüística da literatura e o despregamento do cultivo a través da súa extensión a xéneros e tipos de texto ata o momento practicamente inexplorados¹⁹.

De por parte, coa politización da cuestión lingüística as Irmandades conferíronlle unha concreción programática descoñecida ata entón á vella reivindicación da dignidade do galego herdada dos tempos do Rexurdimento. Así se o vello rexionalismo, quer por convicción, quer por pragmatismo, limitara a defensa e promoción do galego ao terreo literario, o novo nacionalismo ampliou considerablemente o horizonte ao pretender para o galego o estatuto de lingua nacional. Deste xeito, coa entrada en actividade das Irmandades pasamos dunha vaga reivindicación patriótica tinxida de sentimentalismo á reclamación enérxica da (co)oficialidade do galego e da súa introdución no ensino, dunha concepción predominantemente anticuaria do seu estudo lingüístico a un ambicioso programa de modernización e urbanización da lingua, requisitos imprescindibles para a súa plena incorporación a todos os ámbitos de uso posibles nunha sociedade moderna.

Este substancial cambio de perspectiva esixía de certo unha codificación máis estrita que a precisa para a creación literaria. Así, por exemplo, os plans para a introdución do galego no ensino implicaban, alén do seu uso instrumental na aula, a súa incorporación como materia regrada nas escolas normais e como materia de exame nas oposicións:

Condición indispensable para o denantes exposto é que o mestre en Galicia seipa o galego e isto non abranguerá verdadeiramente senon exiguíndollo n' as oposicións como unha materia do cuestionario e creando cadeiras de lingua e literatura galega n' as escolas normaes.²⁰

Así pois, podemos afirmar que existe, desde os mesmos inicios do proceso de recuperación do galego, unha preocupación verbo da calidade da lingua literaria empregada polo seus cultivadores, así como unha consciencia crítica acerca da necesidade da unificación do idioma. Ora ben, unha cousa é a manifestación desas inquedanzas a través de declaracións máis ou menos xenéricas e outra moi diferente a súa tradución práctica nun

texto de corte prescriptivo. Se isto último só se produce na década de 1920 coa publicación da obra de Lugrís é sen dúbida por mor do forte pulo que as Irmandades, desde o mesmo momento da súa entrada en escena, trataron de imprimir ás actividades orientadas á unificación do galego. Nun repaso mesmo superficial das iniciativas impulsadas por esta organización non resulta difícil atopar numerosos indicadores de que a codificación pasara a ocupar un lugar preeminente na súa axenda. Así, entre as primeiras actividades organizadas pola Irmandade da Coruña figuraba unhas “leicións de gallego” que, segundo se informa en *A Nosa Terra*, se dispensaban “todol-os miércoles e sábados na Academia Gallega”. Estas leccións, encomendadas ao “mestre D. Manuel Lugrís [...], asesorado polo douto académico don Florencio Vaamonde”²¹, foron moi probablemente o xermolo da gramática que seis anos máis tarde publicaría Lugrís. *A Nosa Terra* pretendía darlle difusión a esas leccións a través dunha sección creada ao efecto e titulada “Escola do Idioma Galego”²². Lamentablemente esta sección non tivo continuidade e só se chegou a publicar unha primeira entrega, sen sinatura, dedicada á presentación do paradigma regular dos verbos da primeira conjugación. Secomasí, a coincidencia case literal co texto da gramática non deixa lugar a dúbidas sobre a súa autoría:

Escola do idioma galego (1916)	Gramática do idioma galego (1931)
<p>A conjugación que aquí damos ao pasado mais que perfecto de subxuntivo, e a verdadeira no gallego. Tamén se pode facer, inda que non é tan enxebre, co verbe <i>haber</i>, dicindo: eu <i>houbera</i>, <i>habería</i>, <i>houbese falado</i>, etcétera. O lexítimo auxiliar pra estes tempos compostos, é o verbe <i>ter</i>.</p>	<p>A conjugación que aquí damos ao futuro [sic] mais que perfecto de subxuntivo, é a verdadeira no gallego; mais tamén se fai, sobre todo modernamente, cô verbo <i>haber</i>, por exemplo: <i>Eu houbera</i>, <i>habería</i> ou <i>houbese falado</i>. Recomendamos o emprego do verbo <i>têr</i> como auxiliar ainda para este tempo.</p>
<p>No pasado imperfecto e no pasado mais que perfecto do modo indicativo, facemos esdrúxulas as formas da primeira e segunda persoas do prural, así decimos <i>falábamos</i>, <i>falábades</i>, etc., en lugar de <i>falabámos</i>, <i>falabádes</i>. Todol-os antecedentes recollidos, o uso en grande parte do país pol-os que ben falan, decideunos a facel-os esdrúxulos (p. 3).</p>	<p>No pasado imperfecto e no pasado mais que perfecto do modo indicativo, facemos esdrúxulas as formas da primeira e segunda persoa do plural, así decimos <i>falábamos</i>, <i>falábades</i>, etc., en lugar de <i>falabámos</i>, <i>falabádes</i>. Todol-os antecedentes recollidos, o uso en gran parte do país polos que ben falan, decidennos a facelos esdrúxolos (p. 47).</p>

Algúns anos máis tarde as Irmandades promoverían a edición dun *Compendio de gramática galega*, que aparecería finalmente publicado en 1919, asinado coas iniciais R.A., na colección Bribrioteca Galeguista. A publicación desta obra veríase ensombrecida polas acusacións de plaxio formuladas desde as páxinas de *La Voz de Galicia*. Nunha nota de resposta *A Nosa Terra* recoñece a débeda do *Compendio* con respecto á gramática de Saco (“será copia, si, pero copia de moito mérito”), pero xustifícaa argumentando que se trata simplemente dunha “obriña de vulgarización das regras da nosa língoa, arelada por todol-os galegos”, que as Irmandades, movidas por un impulso patriótico, decidiron promover²³. No número seguinte, a mesma publicación recolle unha carta de Leandro Carré en que, tras declararse autor da obra, expón as fontes que empregou na súa redacción. Sorprendentemente, e contra toda evidencia, entre as obras citadas non figura a gramática do mestre ourensán:

O *Compendio de gramática galega* está escrito por min, valéndome pra facelo, ademais de algunha práctica que teño na escritura do idioma galego, da *Gramática castellana* que me serviu para estudar sendo neno, na escola; d’ unha *Gramática das escolas* (portuguesa) e da *Nova ortografía portuguesa*.²⁴

Fose por mor destas acusacións, fose por simple coincidencia, o voceiro das Irmandades interrompe neste punto a activa campaña de vendas da obra que iniciara en febreiro de 1919, un mes antes da súa saída do prelo, mediante a inserción dun faldrón na primeira páxina do xornal.

Outra manifestación inequívoca de que a codificación e unificación do galego figuraban entre as prioridades dos dirixentes das Irmandades é o acordo, adoptado na III Asemblea Nacionalista, celebrada en Vigo en abril de 1921, de crear unha “ponencia composta pol-os irmáns Ramón Cabanillas, Antón Villar Ponte, Xohán V. Viqueira e Vicente Risco para chegar á uniformidade no idioma”²⁵. Ata onde sabemos, e a diferenza do acontecido co plan pedagóxico, cuxa redacción se lle encomendou a Risco nesta mesma Asemblea, a tal “ponencia” non chegou a elaborar ningunha proposta. En calquera caso, o mesmo feito da súa creación, só un ano antes da publicación da primeira edición da gramática de Lugrís, pode ser un bo indicador do ambiente que rodearía a súa aparición.

Polo demais, como é sabido, a cuestión da unificación da lingua, e particularmente da súa ortografía, viña sendo motivo recorrente en numerosos artigos difundidos a través de *A Nosa Terra*, que aparece a miúdo como promotora ou animadora dos debates²⁶.

Este contexto, e sen dúbida tamén o feito de ser Lugrís un membro fundador e fervente activista da organización, xustifica plenamente o respaldo entusiasta que *A Nosa Terra* lle dispensou á súa gramática. Na noticia en que se dá conta da súa saída do prelo, unha columna ilustrada cunha fotografía do autor, a obra de Lugrís é presentada como “a obra de máis utilidade que se puidera haber publicado na nosa lingua, pois sempre foi

de necesidade unha boa Gramática galega que fose recollendo e fixando a progresiva evolución do noso idioma”²⁷. Saliéntase ademais a oportunidade dun texto destas características á vista do desenvolvemento recente da lingua e da literatura galegas. Polo demais, a campaña de vendas estendeuse desde o maio ata agosto de 1922 e, de cremos as declaracións da publicación coruñesa, a obra tivo unha acollida excelente (“foi o maior éxito editorial conosciudo en Galicia dende fai moito tempo”), ao punto de que só quince días despois de saír do prelo estábbase a pensar xa nunha segunda edición²⁸.

En definitiva, Lugrís, como antes fixera Saco, e como algúns anos despois fará Carballo, coloca a súa obra ao servizo da causa do galeguismo. As evidentes diferenzas que separan as súas gramáticas non se deben, de certo, á súa adscripción a correntes teóricas distintas nin derivan tampouco dos avances no coñecemento da realidade lingüística galega. Pola contra, é a evolución ideolóxica do galeguismo e a mudanza dos seus obxectivos programáticos o elemento que en última instancia explica os cambios. O interese da gramática de Lugrís non debe buscarse, pois, no seu contido descritivo, que ofrece escasas novidades con respecto a Saco, senón no cambio de rumbo que supón a súa aposta por unha orientación prescritiva e a súa vocación de liberar o discurso gramatical galego da tutela do castelán.

NOTAS

- 1 Véxanse, por exemplo, os comentarios que lle dedican Ricardo Carballo Calero (*Gramática elemental del gallego común*. Vigo: Galaxia, 1979, 34), Antón Santamarina (“Gramática”, en *Gran Enciclopedia Gallega* 16, p. 194), Mercedes Brea (“Galegisch: Grammatikographie und Lexikographie = Gallego: Gramaticografía y lexicografía”, en G. Holtus / M. Metzeltin / Ch. Schmitt (eds.): *Lexikon der Romanistischen Linguistik* VI/2. Tübingen: Max Niemeyer, 121), Ramón Mariño (*Historia da lingua galega*. Santiago: Sotelo Blanco, 1998, 495) ou Rosario Álvarez Blanco (“A gramática galega”, en Henrique Monteagudo / Xan M. Bouzada (coords.) (2003): *O proceso de normalización do idioma galego 1980-2000*. Vol. III. *Elaboración e difusión da lingua*. Santiago: Consello da Cultura Galega, 134).
- 2 Ernesto González Seoane: “Lugrís ou a gramática ao servizo da *santa e iusta causa*”, en Antón Santamarina / Anxo Tarrío (eds.) (2006): *Manuel Lugrís Freire. Día das Letras Galegas 2006*. Santiago: Universidade, 101.
- 3 Saco Arce, Juan Antonio (1868): *Gramática gallega*. Lugo: Soto Freire, VI.
- 4 Nas polémicas ortográficas que tiveron lugar contra finais da década de 1880, os partidarios da representación única (sobre todo Lamas Carvajal) apelaron insistentemente ao maxisterio de Saco. Pola contra, a corrente etimoloxista (fundamentalmente Martínez Calazar e Antonio de la Iglesia) respondeu cuestionando abertamente a súa autoridade. Cfr. Hermida, Carme: “A polémica ortográfica a finais do século XIX (1888). A grafía do [š]”, *Grial* 97, 299-316.
- 5 A decisión de Saco de fundar a súa descrición na lingua popular tampouco gozou de gran predicamento entre os seus contemporáneos. Cfr. González Seoane, Ernesto: “A estandarización do léxico en Galicia: perspectiva histórica”, en María Álvarez de la Granja / Ernesto González

- Seoane (eds.) (2003): *A estandarización do léxico*. Santiago: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, 163-196, esp. 165-170.
- 6 Pereira, Aureliano J. (1887): “Academia gallega”, *Galicia. Revista Regional*, I, n. 2, 107-108.
- 7 Cfr. Alonso Montero, Xesús (1988): “Prehistoria da Academia. Á procura da norma culta de 1875 a 1905”, *Grial* 99, 8-18.
- 8 Mirás, Francisco (1864): *Compendio de gramática gallega-castellana*. Santiago: Establecemento tipográfico de Manuel Mirás, 9. Cito pola reprodución facsimilar de Akal (Madrid, 1978).
- 9 Cuveiro Piñol, Juan (1868): *El habla gallega. Observaciones y datos sobre su origen y vicisitudes*. Pontevedra: Imp. de José A. Antunez y C^a, 7 (cursiva nosa).
- 10 Reproducido en Carballo Calero, Ricardo (1979⁷): *Gramática elemental del gallego común*. Vigo: Galaxia, 8.
- 11 “Quen esto escribe recibeu un día unha carta d’ un amigo instruído, que estivo longos anos na América, dicíndolle: “Ahí te mando unos resguardos provisionales para seren canjeados por los títulos definitivos”. Nin escribindo en castelán puido deixar d’ empregar o infinito persoal” (Lugrís Freire, Manuel (1922): *Gramática do idioma galego*. A Coruña: Zincke Hermanos; A Coruña: Moret, 19312, p. 96n. Cito sempre pola segunda edición).
- 12 Cfr. González Seoane, Ernesto: “Lugrís ou a gramática ao servizo da *santa e iusta causa*”, en Antón Santamarina / Anxo Tarrío (eds.) (2006): *Manuel Lugrís Freire. Día das Letras Galegas 2006*. Santiago: Universidade, 110-111.
- 13 “Es doctrina elemental y aceptada por los filólogos—excepto por algunos gallegos—la de que las lenguas románicas se formaron paralela y simultaneamente del latín en cierto período de tiempo, sin que ninguna de ellas pueda atribuirse la prioridad de su formación” (Andrés Martínez Salazar: “En tela de juicio”, *Galicia. Revista Regional* II, 4 (1888), p. 166).
- 14 Iglesia, Antonio de la (1888): “Ortografía gallega”, *Galicia Humorística* I, 11, 337.
- 15 ANT 1 (14.11.1916), 1.
- 16 Máiz, Ramón (1984): *O rexionalismo galego: organización e ideoloxía (1886-1907)*. Sada: Edicións do Castro, 281.
- 17 ANT 2 (24.11.1916), 5.
- 18 Saco Arce, Juan Antonio: “Poesía gallega contemporánea. Sus defectos más comunes”, *El Heraldo Gallego*, III, n. 104 (05.01.1876), 3-5; n. 105 (08.01.1876), 9-11; n. 106 (12.01.1876), 17-18.
- 19 Cfr. Monteagudo, Henrique (1999): *Historia social da lingua galega*. Vigo: Galaxia, 480-482.
- 20 Vicente Viqueira, Johan: “O galego na escola”, ANT 40-41 (30.12.1917), 2.
- 21 ANT 1 (14.11.1916), 7.
- 22 ANT 3 (05.12.1916), 3.
- 23 ANT 85-86 (15.04.1919), 9-10.
- 24 ANT 87 (25.04.1919), 3.
- 25 ANT 139 (30.04.1921), 3.
- 26 Cfr. Monteagudo, Henrique (1995): *Ideas e debates sobre a lingua. Alfonso Daniel Rodríguez Castelao e a tradición galeguista*. Tese de doutoramento. Universidade de Santiago de Compostela, 475-480.
- 27 ANT 164 (31.05.1922), 5.
- 28 ANT 165 (15.06.1922), 7.